

Zelfredzaamheid van jongeren met verstandelijke beperkingen

Resultaten en bespreking van een longitudinaal onderzoek

M.I.M. Schuurman en J. Hoekman

1 Inleiding

In dit artikel wordt een onderzoek besproken naar de ontwikkeling van zelfredzaamheid bij jongeren met verstandelijke beperkingen dat tussen 2011 en 2015 werd uitgevoerd bij 's Heeren Loo Zorggroep.¹

Aanleiding voor het onderzoek was het feit dat zorg en ondersteuning aan jongeren met verstandelijke beperkingen steeds meer plaatsvinden in het licht van een zo zelfstandig mogelijk bestaan en optimale deelname aan de samenleving. Dat laatste maakt het gewenst hen in een vroeg stadium toe te rusten met relevante competenties in relatie tot hun persoonlijke leerstijl en eigen mogelijkheden. 'Een leven lang leren' en gerichtheid op de persoonlijke ontwikkeling zijn hierbij kernwoorden.

¹ Het onderzoek is uitgevoerd door een consortium van drie organisaties - 's Heeren Loo Kind & Jeugd (thans regio Gelderland Midden), Bureau Invra en Kalliope Consult - en werd financieel mogelijk gemaakt door de NSGK (Nederlandse Stichting voor het Gehandicapte Kind). Het eindrapport van het onderzoek (Schuurman & Hoekman, 2015) kan worden gedownload op: [Http://kalliopeconsult.nl/Actueel/Actuele+publicaties.html](http://kalliopeconsult.nl/Actueel/Actuele+publicaties.html). Onderhavig artikel is op dit rapport gebaseerd.

Het thema 'zelfstandigheid' is het afgelopen decennium steeds belangrijker geworden, ook in wetenschappelijk onderzoek (Shogren et al., 2006). In de recente transitie in de zorg blijkt de actualiteit ervan: de implementatie van de nieuwe Wmo, Participatiewet en Wet langdurige zorg leidt ertoe dat een groter beroep wordt gedaan op zelfstandigheid, er wordt op dit punt meer van mensen verwacht. Dat veronderstelt de ontwikkeling van eigen kracht, competenties en zelfredzaamheid. En het is voor beleid en veld van belang om die ontwikkeling te volgen en vast te leggen, zodat vanuit de kennis die dat oplevert de kwaliteit van ondersteuning verder kan worden verhoogd.

Beleid & Management

In dit artikel wordt verslag gedaan van een longitudinaal onderzoek naar de ontwikkeling van zelfredzaamheid bij jongeren met verstandelijke beperkingen. Het onderzoek kijkt naar verschillen in de ontwikkeling van zelfredzaamheid naar geslacht, leeftijd of woonsituatie, en naar de relatie tussen de ontwikkeling van zelfredzaamheid en de toepassing van de methode 'Op Eigen Benen'.

Het artikel is relevant voor gedragsdeskundigen en persoonlijke begeleiders. **WB**

Het centrale concept in het onderzoek was zelfredzaamheid. In navolging van Schuurman en Nass (2015) stellen we dat de mate waarin iemand zelfredzaam is, in belangrijke mate wordt bepaald door wat er ten aanzien van zeggenschap, ruimte voor eigen kracht, verantwoordelijkheid en keuzevrijheid - die alle werkzaam zijn vanuit de bron van het kunnen voeren van eigen regie - is aangeboden. Hoe meer (minder) zeggenschap, eigen kracht, verantwoordelijkheid en/of keuzevrijheid, des te meer (minder) zelfredzaamheid. Zelfredzaamheid is dus een uitkomstmaat.

Er is tamelijk veel zinvol onderzoek uitgevoerd naar het bevorderen van zelfredzaamheid bij mensen met verstandelijke beperkingen. Dat onderzoek is echter niet gericht op zelfredzaamheid als breed, generiek concept, maar vaak op deelaspecten of componenten. Voorbeelden zijn: onderzoek naar een training, gericht op het gebruik van plaatjes op een tablet bij het zelfstandig lopen door een stad (Kelly, 2013) en naar een training in het herkennen en oplossen van problemen (Cote et al., 2010).

Veelal wordt dit onderzoek uitgevoerd in de context van highschools (zie bijvoorbeeld Palmer et al., 2004; Wehmeyer, 2007; Wehmeyer et al., 2004) en is het gericht op 'models of instruction'. Verder gaat het vaak om (heel) kleine aantallen proefpersonen: vier (Kelly, 2013), drie (Cote et al., 2010) of één (Singh et al., 2003). Alle onderzoekspublicaties die we vonden betreffen korte interventie- en meetperioden.

De vraag naar de relatie tussen zelfredzaamheid en geslacht is in diverse onderzoeken (ook in het onderhavige) gesteld. Soms wordt

gevonden dat vrouwen een hoger niveau van zelfredzaamheid hebben dan mannen (Rodriguez & Cavendish, 2013), soms wordt geen verschil tussen de geslachten gevonden (Seo et al., 2012) of scoren mannen juist beter dan vrouwen (Nota et al., 2011). De verschillen in zelfredzaamheid worden in deze onderzoeken toegeschreven aan onder meer de culturele achtergrond, maar naar verwachting spelen de definitie en operationalisatie van het concept zelfredzaamheid eveneens een grote rol, evenals verschillen in de methodologische opzet van de studies.

De betekenis van zelfredzaamheid voor het leven van mensen met verstandelijke beperkingen komt ook sterk naar voren in onderzoek dat aantoont dat zelfredzaamheid en kwaliteit van bestaan samenhangen (Lachapelle et al., 2005; Nota et al., 2007). Veel van dit onderzoek is gericht op volwassenen (zie Wehmeyer & Bolding, 2001) en een minderheid op kinderen of jongeren (zie Carter et al., 2009; Wehmeyer et al., 2006).

Samengevat blijkt dat in de literatuur met name onderzoek wordt gerapporteerd naar (kortdurende) interventies die vooral instructietechnologie betreffen bij deelaspecten van zelfredzaamheid, veelal in de context van schoolse instructie, bij volwassenen en met kleine onderzoeksgroepen. We vonden geen onderzoek dat gericht is op ontwikkeling van zelfredzaamheid waarbij een algemene, generieke zelfredzaamheidsschaal als uitkomstmaat wordt gebruikt en waarbij mensen gedurende lange tijd werden gevolgd.

In het onderzoek bij 's Heeren Loo gebeurde dit laatste wel. We richtten ons op de ontwik-

keling van zelfredzaamheid als algemeen concept in het dagelijks leven en gebruikten een brede, generieke schaal als uitkomstmaat. De vraagstelling van dit onderzoek was driedelig:

1. Hoe ontwikkelt de zelfredzaamheid van jongeren met verstandelijke beperkingen zich in de loop van drie jaar? Zijn er (significante) verschillen in zelfredzaamheid tussen de meetmomenten? Zijn er verschillen tussen subdomeinen van zelfredzaamheid over de verschillende meetmomenten?
2. Zijn er verschillen in de ontwikkeling van de zelfredzaamheid naar geslacht, leeftijd of woonsituatie?
3. Wat is de relatie tussen de ontwikkeling van de zelfredzaamheid en de methode 'Op Eigen Benen' (die binnen 's Heeren Loo breed wordt toegepast)?

De relevantie van de beantwoording van deze vragen voor de zorgorganisatie was dat onderzocht zou worden op welke leeftijd men bij jonge mensen welke nadruk op ondersteuning moet en kan geven opdat ze hun zelfredzaamheid optimaal kunnen ontwikkelen. Wat moeten ze jong doen of leren zodat ze dat op oudere leeftijd kunnen? En in het verlengde hiervan: welke organisatievorm doet een appél op zelfredzaamheid en welke vorm tempert?

2 Opzet onderzoek

2.1 Design en onderzoeksgroep

In genoemde periode werden bij 96 jongeren op drie momenten (t1, t2 en t3) gegevens verzameld over hun zelfredzaamheid. Tussen de meetmomenten werd een inschatting gemaakt van de mate waarin Op Eigen Benen bij iedereen werd toegepast. Feitelijk was hier dus sprake van een 'single-group pretest-posttest design' (alle deelnemers krijgen dezelfde interventie en de resultaten van voor en na de interventie worden vergeleken).

De onderzoeksgroep was afkomstig van 's Heeren Loo Kind & Jeugd en behoorde tot de onderdelen groepswonen, gezinshuizen en ambulante ondersteuning. In de praktijk was sprake van twee subgroepen: een groep die in 2011 begon (groep A) en een groep die één jaar later startte (groep B). Beide groepen verloren in de loop der jaren deelnemers vanwege verhuizing of verandering van type ondersteuning. In tabel 1 is een overzicht gegeven van de samenstelling van de onderzoeksgroep. De cijfers laten zien dat in 2011 begonnen werd met 139 personen en dat de reductie tussen 2011 en 2014 de omvang had van 43 personen (31%). Gegeven dat het onderzoek plaats vond gedurende een periode van drie jaar, in de gewone alledaagse zorg en ondersteuning en bij jon-

Tabel 1: Het verloop van de onderzoeksgroep tussen 2011 en 2014

Onderzoeks-groep	2011	2012	2013	2014	Reductie aantal personen t1 => t3
Groep A	t1 (n=68)	t2 (n=56)	t3 (n=51)	-	17 (25%)
Groep B	-	t1 (n=71)	t2 (n=64)	t3 (n=45)	26 (37%)
Totaal	t1 (n=139) => t3 (n=96)				43 (31%)

geren die vaak allerlei transities doormaken, vinden wij die uitval niet opmerkelijk hoog.

De uiteindelijke groep van 96 personen bestond uit 50 meisjes en 46 jongens. De leeftijden op t3 varieerden van 10 tot 23 jaar. Om de tweede onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden werd de groep in drie leeftijdscategorieën verdeeld: 10-14 jaar (22 personen, 23%), 15-19 jaar (51 personen, 53%) en 20 jaar en ouder (23 personen, 24%). De verdeling over woonsituatie was als volgt: 17 personen (18%) woonden in een gezinshuis, 42 personen (44%) in een woongroep en 37 personen (38%) thuis, met ambulante ondersteuning.

2.2 Meetinstrumenten

De INVRA

De zelfredzaamheid van de jongeren werd vastgesteld met behulp van de observatielijst INVRA (INventarisatie Van Redzaamheid Aspecten). Er zijn twee versies, INVRA-Wonen en INVRA-Arbeid. In dit onderzoek is uitsluitend INVRA-Wonen toegepast. Deze bestaat uit 114 items die concrete vaardigheden meten. De vaardigheden betreffen elk voor zich een smal deelaspect van zelfredzaamheid; met elkaar geven zij een generiek beeld van de zelfredzaamheid van de persoon. Zij zijn verdeeld over vijf categorieën:

- Zelfverzorging en gezondheid: 22 vaardigheden over de zorg voor het eigen lichaam, op het gebied van hygiëne, kleding, slaapruimte en gezondheid, zowel preventief als actief.
- Huishoudelijke vaardigheden: 28 vaardigheden om een huishouding te voeren, zoals schoonmaakwerkzaamheden, wassen, koken en klein onderhoud.
- Cognitieve vaardigheden: 21 vaardigheden waarbij kennis of inzicht een grote rol speelt, zoals tijdaanduiding, geld, symbolen, instructie en maten.
- Maatschappelijke vaardigheden: 16 vaardigheden om zich te redden buiten de directe woonomgeving en om mobiel te kunnen zijn in de samenleving, zoals door het gebruik van openbaar vervoer of bezoek aan de supermarkt.
- Omgaan met anderen: 27 vaardigheden om op adequate wijze om te gaan met andere mensen.

De INVRA wordt ingevuld door daarvoor gecertificeerde cliëntcoördinatoren, samen met begeleiders of ouders en met inbreng van de cliënt. De resultaten worden gekoppeld aan de bespreking van het persoonlijke plan en besproken met de jongere. Om de betrouwbaarheid van de lijst te bepalen werd in 2001 wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd (Douma et al., 2001). In tabel 2 zijn de belangrijkste resultaten van dat onderzoek vermeld. De conclusie was dat 'de INVRA-Wonen een betrouwbaar instrument is, dat inzicht geeft in de mate van redzaamheid van moeilijk lerende jongeren op het algehele gebied van wonen, maar ook op de onderscheiden deelgebieden (subschalen). Zowel de interbeoordelaarbetrouwbaarheid als de interne consistentie voldoen (in ruime mate) aan de gestelde betrouwbaarheidseisen.' (Douma et al., 2001, pag. 4)

De score op een INVRA-item kan variëren van 0 (over de vaardigheid wordt in het geheel niet beschikt) tot 4 (de vaardigheid wordt volledig beheerst, dat wil zeggen de activiteit wordt zelfstandig, uit zichzelf, doorgaans en acceptabel

Tabel 2: Interbeoordelaarbetrouwbaarheid (kappa, percentage overeenstemming, Pearson correlatie) en interne consistentie (Cronbach's alpha), per subschaal en INVRA-Wonen totaal (Bron: Douma et al., 2001)

Subschaal	Interbeoordelaarbetrouwbaarheid (N=84)			Interne consistentie (N=169)
	Kappa	Percentage overeenstemming	Pearson correlatie	Cronbach's alpha
Zelfverzorging en gezondheid	0,53	83	0,76	0,83
Huishoudelijke vaardigheden	0,65	85	0,73	0,86
Cognitieve vaardigheden	0,64	83	0,76	0,80
Maatschappelijke vaardigheden	0,63	83	0,83	0,82
Omgaan met anderen	0,54	78	0,72	0,88
Totaal	0,61	82	0,80	0,95

uitgevoerd). Voor de bepaling van de somscores zijn per categorie de itemscores opgeteld en gedeeld door het aantal items. De somscores liggen per categorie dus eveneens tussen 0 en 4, en over het totaal tussen 0 en 20.

Op Eigen Benen

De methode Op Eigen Benen is ruim tien jaar oud. Met de methode wordt mensen met beperkingen, in relatie tot de eigen leerstijl en mogelijkheden, optimaal gelegenheid geboden zich te ontwikkelen en te ontplooiën. Zij richt zich op de ontwikkeling van de eigen, aanwezige krachten. Dit is ook wat Op Eigen Benen onderscheidt van de 'klassieke' instructie- en trainingsmethoden, die veelal meer zijn gericht op het herstellen van defecten.

Op Eigen Benen gaat uit van de aanleg en talenten die bijdragen tot de zelfredzaamheid van iemand. Zij doet dit door mensen vaardigheden aan te leren waarbij wordt aangesloten bij waar men goed in is. Mensen met beperkingen worden in deze methode benaderd als personen die, net als iedereen, in meerdere of mindere mate beschikken over flexibiliteit,

initiatief, verantwoordelijkheid en zelfstandigheid. Gebruik wordt gemaakt van het zelf ontdekken, het zelf denken, eigen ervaringen en eerder opgedane inzichten van de persoon zelf.

Toepassing van Op Eigen Benen in de praktijk betekent dat een begeleider in allerlei situaties (koken, wassen, contact met anderen, reizen, geldzaken, dagactiviteiten, etc.) samen met de jongere onderzoekt wat handig is, hem of haar de ruimte geeft om bij problemen zelf met een oplossing te komen. De jongere zelf is de deskundige, maakt zijn of haar eigen keuzes. De begeleider coacht zonder het over te nemen. Bij het aanleren van nieuwe vaardigheden wordt aandacht besteed aan het nut (het waarom) van de activiteit. Wat de jongere zelf kan, doet hij of zij ook. Het team biedt alleen ondersteuning als het echt nodig is.

Binnen 's Heeren Loo maakt Op Eigen Benen deel uit van het project 'Methodisch Werken & INVRA'. Voor jongeren werd dit geoperationaliseerd in tal van concrete methodieken en instrumenten, waaronder het ondersteuningsplan ('Mijn Plan in Beeld'), de daarvan

afgeleide weekplannen ('Mijn Week in Beeld') en het competentiegericht rapporteren door begeleiders (Verheijden, 2012).

Om voor de jongeren in het onderzoek na te kunnen gaan of er een relatie is tussen veranderingen in de INVRA-scores en de toepassing van Op Eigen Benen is gebruik gemaakt van het instrument 'Mate OEB'. Dit instrument is ontwikkeld in samenspraak met de organisatie en bestaat uit een vragenlijst die een inschatting moest geven in hoeverre, tussen twee meetmomenten van de INVRA, Op Eigen Benen werd toegepast. De lijst is voor iedere jongere door middel van interviews afgenomen, afhankelijk van de woonsituatie bij respectievelijk de gezinshuisouder, de persoonlijke begeleider of de thuisondersteuner. De lijst bestaat uit twee onderdelen:

- Mate OEB-A, bestaande uit zes indicatoren (telkens met antwoordmogelijkheden van 'niet/nauwelijks' tot 'volledig'): het team van begeleiders van de betreffende jongere heeft de training OEB gevolgd, er wordt over vaardigheden gerapporteerd in Caress, 'Mijn Plan in Beeld' en 'Mijn Week in Beeld' worden gevolgd, specifieke materialen worden gebruikt, transfer van leerplek naar woonplek vindt plaats en er is gewerkt met E-learning.
- Mate OEB-B: een beoordelingslijst met 16 uitspraken (voorzien van een vijfpunt-schaal, lopend van 'niet mee eens' tot 'mee eens') waarin de geïnterviewde aangeeft in welke mate het ondersteuningsteam van de betreffende cliënt handelt volgens de principes van Op Eigen Benen.²

2 Deze lijst is als bijlage 1 opgenomen in het eindrapport.

3 We bespreken in dit artikel uitsluitend de resultaten op categorieniveau. De resultaten op itemniveau (de afzonderlijke vaardigheden) zijn in het eindrapport opgenomen als bijlage 2.

3 Resultaten

3.1 Ontwikkeling van vaardigheden in de loop der jaren

Hoe ontwikkelden de vaardigheden van de jongeren zich in de betreffende jaren (eerste onderzoeksvraag)? In tabel 3 zijn de gemiddelde somscores op de INVRA-categorieën op t₁, t₂ en t₃ weergegeven.³

We zien dat de volgorde van INVRA-categorieën wat betreft de hoogte van de gemiddelde somscore bij alle drie afnames hetzelfde is: de hoogste score heeft Omgaan met anderen, daarna komen achtereenvolgens Zelfzorg en gezondheid, Cognitieve vaardigheden, Huishoudelijke vaardigheden en Maatschappelijke vaardigheden.

Daarnaast blijkt op alle vijf INVRA-categorieën tussen t₁ en t₂ een sterke stijging van de gemiddelde somscore plaats te vinden. Tussen t₂ en t₃ is eveneens sprake van een stijging maar deze is aanzienlijk minder groot. Dit alles komt tot uitdrukking in enerzijds de verschillen tussen de gemiddelde somscores in absolute zin, anderzijds in de toetsresultaten (t-toetsen) van de verschillen tussen de scores: het verschil tussen t₂ en t₁ is voor alle categorieën significant ($p < 0,001$), dat tussen t₃ en t₂ voor geen enkele. Met andere woorden, tussen t₁ en t₂ heeft veel vooruitgang plaatsgevonden, tussen t₂ en t₃ weinig. Een mogelijke verklaring van de afvlakking is dat bij de jongeren een grens in de leercurve is bereikt.

De correlaties tussen de vijf INVRA-categorieën zijn hoog. Zij bevinden zich resp.

Tabel 3: De gemiddelde somscores en hun verschillen op de categorieën van de INVRA, op t1, t2 en t3, totale groep

INVRA-categorie	t1	t2	t3	Verschillen	
				t2-t1	t3-t2
1. Zelfzorg en gezondheid	1,39	1,61	1,66	0,22 ***	0,05 (n.s.)
2. Huishoudelijke vaardigheden	0,79	1,01	1,05	0,22 ***	0,04 (n.s.)
3. Cognitieve vaardigheden	1,20	1,42	1,48	0,22 ***	0,06 (n.s.)
4. Maatschappelijke vaardigheden	0,70	0,96	0,99	0,16 ***	0,03 (n.s.)
5. Omgaan met anderen	1,53	1,82	1,86	0,29 ***	0,04 (n.s.)
Totaal 1 t/m 5	5,62	6,82	7,05	1,20 ***	0,23 (n.s.)

*** $p \leq 0,001$ (t-test)

tussen 0,56 en 0,85 (t1), tussen 0,63 en 0,88 (t2) en tussen 0,61 en 0,90 (t3). Dit laat zien dat er een grote verbinding tussen de vijf groepen vaardigheden is. De correlaties tussen Omgaan met anderen en de overige INVRA-categorieën liggen op een wat lager niveau dan de correlaties tussen de andere categorieën onderling.

3.2 Ontwikkeling van vaardigheden naar geslacht, leeftijd en woonsituatie

Vervolgens onderzochten we de ontwikkeling van de vaardigheden voor de afzonderlijke categorieën van geslacht en leeftijd (tweede onderzoeksvraag). In tabel 4 worden de resultaten voor geslacht gepresenteerd. De gemiddelde somscores op de drie tijdstippen zijn grijs, in de kolommen daarnaast staan de verschillen tussen de scores.

We zien dat bij de vrouwen de gemiddelde somscores flink in de tijd oplopen. Ook bij de mannen is tussen t1 en t2 een behoorlijke toename in de gemiddelde somscores, maar veel minder groot dan bij de vrouwen; bovendien zet deze na t2 niet door, bij de vrouwen wel. De grote stijging tussen t1 en t2 die we in tabel

2 zagen, komt dus vooral voor rekening van de vrouwen.

Verder valt op dat de reeksen als zodanig bij de vrouwen zich op een veel hoger niveau bevinden dan bij de mannen. Dat leidt op t3 tot zeer grote verschillen, bijvoorbeeld in Huishoudelijke vaardigheden (1,32 voor de vrouwen, 0,77 voor de mannen) en in Omgaan met anderen (2,19 naast 1,52). Een en ander komt tezamen in het verschil in de totaalscores op de INVRA (vrouwen 8,36, mannen 5,62).

Voor de cijfers met betrekking tot leeftijd verwijzen we eveneens naar het eindrapport (Schuurman & Hoekman, 2015). Zoals mocht worden verwacht, werd een sterk verband gevonden tussen INVRA-scores en leeftijd: hoe hoger de leeftijd, des te hogere scores, zowel op de INVRA-categorieën als op de specifieke vaardigheden. De vraag is of de toename van de INVRA-scores tussen t1 en t2, en tussen t2 en t3, *uitsluitend* het gevolg zijn van de toename van de leeftijd of dat er tevens sprake is van een effect los van dat van leeftijd. We beantwoordden deze vraag aan de hand van een analyse van lijngrafieken. In figuur 1 is

Tabel 4: De gemiddelde somscores en hun verschillen op de categorieën van de INVRA, op t1, t2 en t3, naar geslacht

INVRA-categorie	Geslacht									
	Vrouw (n=50)					Man (n=46)				
	t1	t2	t3	t2-t1	t3-t2	t1	t2	t3	t2-t1	t3-t2
1. Zelfzorg en gezondheid	1,65	1,85	1,95	0,20 **	0,10	1,12	1,35	1,35	0,23	0,00
2. Huishoudelijke vaardigheden	1,01	1,22	1,32	0,21**	0,10*	0,55	0,79	0,77	0,24	-0,02
3. Cognitieve vaardigheden	1,34	1,60	1,73	0,26***	0,13*	1,05	1,23	1,21	0,18	-0,02
4. Maatschappelijke vaardigheden	0,79	1,12	1,18	0,33***	0,06	0,61	0,79	0,78	0,18	-0,01
5. Omgaan met anderen	0,64	2,10	2,19	0,46***	0,09	1,43	1,52	1,52	0,09	0,00
Totaal 1 t/m 5	6,41	7,88	8,36	1,47***	0,48*	4,75	5,67	5,62	0,92	-0,05

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$ (t-test)

het resultaat gegeven van de overgang van t1 naar t2, voor de scores op INVRA-totaal. In deze figuur is, naast de twee grafieken van t1 en t2, nog een derde grafiek toegevoegd. Deze is ontstaan door de scores op t1 een jaar te verschuiven, met als doel een schatting van de natuurlijke groei van één jaar te krijgen. Met andere woorden, de scores van 12-jarigen op t1 zijn op t2 verschoven naar 11 jaar, de scores op t1 van 13-jarigen zijn op t2 verschoven naar 12 jaar, etc.

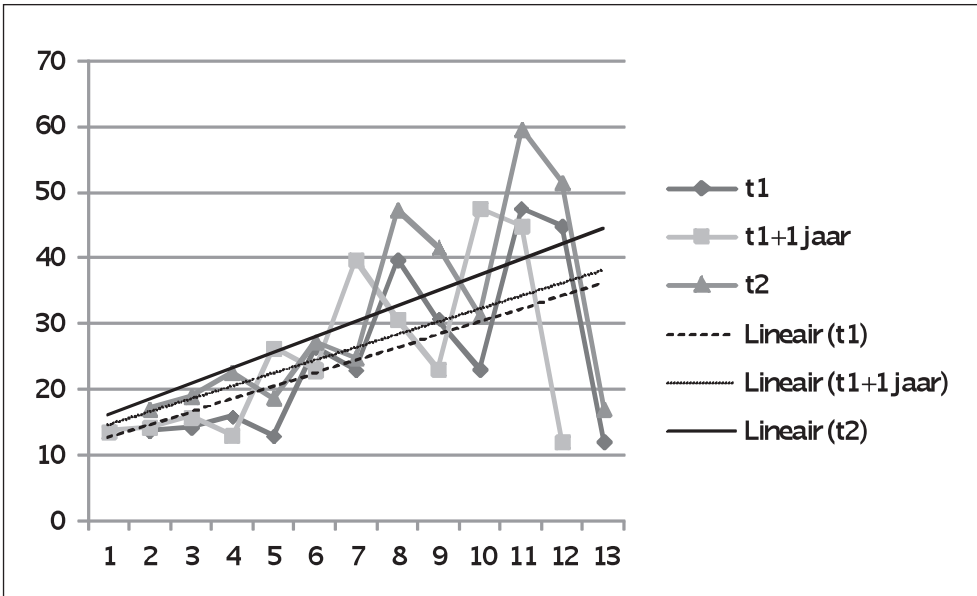
We zien dat de trendlijn voor de nieuwe grafiek vlak boven die van t1 ligt. Bij de 'natuurlijke' groei in een jaar is er dus verbetering opgetreden, want de trendlijn ligt iets hoger. Maar de feitelijk gemeten trendlijn na een jaar ligt nog een stuk hoger. Deze analyse laat dus zien dat op t2 een hogere score op de INVRA is behaald dan op grond van een jaar leeftijds-groei mocht worden verwacht. Dit suggereert dat er ook een eigen effect van de zorg en ondersteu-

ning is, wellicht als gevolg van de toepassing van Op Eigen Benen.

Ten aanzien van de woonsituatie wezen de analyses uit dat in de woongroepen en de ambulante ondersteuning de toename van de gemiddelde somscores tussen t1 en t2 aanzienlijk is; diverse verschilcores zijn significant. Bij ambulante ondersteuning zet de stijging zich tussen t2 en t3 nog door, bij de woongroepen lopen de gemiddelde somscores zelfs wat terug. Ook bij gezinshuizen is sprake van een flinke stijging tussen t1 en t2 en een afvlakking tussen t2 en t3. Opmerkelijk is de relatief sterke stijging bij gezinshuizen tussen t2 en t3 met betrekking tot Omgaan met anderen.

3.3 De relatie tussen Op Eigen Benen en de ontwikkeling van vaardigheden

Is er sprake van een relatie tussen de toepassing van Op Eigen Benen op de ontwikkeling van de zelfredzaamheid (derde onderzoeksvraag)?

Figuur 1: Percentagescores op de INVRA (verticale as) naar leeftijdsjaargroepen (horizontale as, 1=11 jaar, 2=12 jaar, etc.), voor t1, t2 en t1 plus een jaar leeftijds groei, met trendlijnen

Hiertoe werden de correlaties berekend tussen de verschillscores op de INVRA-categorieën (t2-t1 en t3-t2) en de scores op Mate-OEB. De resultaten zijn in tabel 5 bijeengebracht.

Om te kunnen zeggen dat er sprake is van een relatie tussen de scores op Mate OEB en de INVRA-scores dienen de correlaties tussen beide hoog te zijn (hoger dan 0,60). We zien (tabel 5) dat dit bij Mate OEB-A niet het geval is. Voor beide perioden liggen de correlaties rond nul, met als hoogste waarde 0,27 (correlatie tussen Mate OEB-A en INVRA-categorie Huis-houdelijke vaardigheden in de eerste periode).

Analyse van de data over Mate OEB-B wees uit dat de teams volgens de geïnterviewden in hoge mate werkten volgens de uitgangspunten van Op Eigen Benen. De hoge in-

terne consistentie van de scores liet zien dat de 16 uitspraken sterk samenhangen. Maar in de correlaties tussen verschillscores op de INVRA-categorieën en Mate OEB-B is, zo laat tabel 5 zien, in de eerste periode het beeld niet anders dan bij Mate OEB-A. In de tweede periode zijn er drie significante uitschieters, namelijk de correlaties tussen Mate OEB-B en resp. Zelfzorg en gezondheid, Omgaan met anderen en INVRA-totaal.

Er is dus geen sprake van een duidelijk patroon van samenhang tussen de verschillscores op de INVRA en de mate waarin Op Eigen Benen is toegepast. Deze uitkomst wordt bevestigd, zowel wanneer we de correlaties berekenen met de afzonderlijke indicatoren van Mate OEB-A (in de eerste periode tussen - 0,27 en 0,28, met daarnaast een uitschieter van 0,41; in de

Tabel 5: Spearman-correlaties tussen verschillcores op de INVRA-categorieën en Mate OEB, tussen t1 en t2 en tussen t2 en t3

INVRA-categorie	Mate OEB-A		Mate OEB-B	
	t1=>t2	t2=>t3	t1=>t2	t2=>t3
1. Zelfzorg en gezondheid	0,00	0,13	-0,05	0,38*
2. Huishoudelijke vaardigheden	0,27	- 0,05	-0,29	0,27
3. Cognitieve vaardigheden	- 0,14	0,05	0,02	0,15
4. Maatschappelijke vaardigheden	0,14	- 0,04	0,05	0,22
5. Omgaan met anderen	0,04	0,03	-0,01	0,31*
Totaal 1 t/m 5	0,10	0,04	-0,10	0,34*

* $p \leq 0,05$

tweede periode tussen - 0,34 en 0,39) als wanneer we dit doen binnen de afzonderlijke categorieën van geslacht, leeftijd en woonsituatie.

4 Discussie

4.1 Reflectie op de resultaten

Het hiervoor besproken, longitudinale onderzoek was gericht op de ontwikkeling van de zelfredzaamheid van jongeren met verstandelijke beperkingen in de volle breedte van hun dagelijkse leven. Zelfredzaamheid werd gemeten met behulp van de INVRA, een observatielijst waarin zelfredzaamheid is geoperationaaliseerd in een groot aantal vaardigheden. De resultaten lieten zien dat de zelfredzaamheid van jongeren zich in de eerste periode (tussen t1 en t2) sterk ontwikkelde. Verder vonden we dat bij vrouwen de zelfredzaamheid op alle tijdstippen op een hoger niveau lag dan bij mannen, en dat de toename bij vrouwen in de loop der jaren ook groter was. Voorts maakten we zichtbaar (figuur 1 in par. 3.2) dat tussen t1 en t2 een grotere groei in zelfredzaamheid plaatsvond dan op grond van de leeftijdstoename mocht worden verwacht.

Ondanks vermoedens over een relatie tussen de methode Op Eigen Benen en de ontwikkeling van zelfredzaamheid kon deze niet worden aangetoond. De redenen hiervoor liggen op een drietal gebieden:

- *Het instrument INVRA.* INVRA is weliswaar een gevalideerd instrument, maar de afgelopen jaren is bij toepassing gebleken dat de stappen die per item moeten worden gemaakt, groot zijn. Immers, om een item 'afgevinkt' te krijgen, moet de genoemde activiteit zelfstandig, uit zichzelf, doorgaans en acceptabel worden uitgevoerd. Het instrument is wellicht niet sensitief genoeg om kleine stapjes in kaart te brengen. Dit kan de INVRA-scores in het onderzoek, en daarmee de relatie tussen de INVRA-verschilcores en Mate OEB, hebben verstoord. Mede om die reden is in 2014 de zogenoemde 'Doelenkiezer' geïntroduceerd.⁴ Hierin zijn de doelen (items) van INVRA opgesplitst in subdoelen, c.q. in kleine stapjes die elk worden geëvalueerd en gewaardeerd.

4 Informatie over deze Doelenkiezer wordt gegeven op: <http://www.doelenkiezer.nl/intro.php>

- *Het instrument Mate OEB.* De afname van dit instrument verliep correct: de interviews werden goed voorbereid, verliepen naar wens en werden door vaste personen uitgevoerd. Maar de mate waarin Op Eigen Benen in de praktijk wordt toegepast, is in dit instrument wellicht niet optimaal geoperationaliseerd. Gaandeweg het onderzoek ontstond de indruk dat de gebruikte indicatoren, in het bijzonder die voor Mate OEB-A, te algemeen van aard waren. Mede hierdoor zou het op individueel niveau tamelijk willekeurige patroon van verbanden verklaard kunnen worden: voor sommigen leek de inzet van Op Eigen Benen wel te werken, voor anderen niet. De invloed van Op Eigen Benen liet zich daardoor op groepsniveau niet 'vangen'. Op de achtergrond speelde het feit dat Op Eigen Benen zelf niet in harde variabelen is vertaald. Feitelijk is het meer een benadering, die sterk inzoomt op de attitude van begeleiders, dan een concrete, meetbare methode. Door dit algemene karakter was het lastig om het rendement van de methode vast te stellen.
- *De rol van de omgeving.* Bij longitudinaal onderzoek is de rol van de omgeving extra groot omdat zich in de loop van de tijd in het uitvoeringsproces tal van niet voorziene, organisatorische ontwikkelingen kunnen voordoen die de condities van het onderzoek beïnvloeden en zelfs verstoren. Tijdens de uitvoering van ons onderzoek was dit het geval, er vonden diverse belemmerende gebeurtenissen plaats. Zo was sprake van verhuizingen van cliënten, aanpassingen aan de transities (nieuwe zorgrelaties op lokaal niveau), een nieuwe roostersystematiek, een nieuw Elektronisch Cliënten Dossier, diver-

se personeelwisselingen en de opsplitsing van de regio Kind & Jeugd over drie geografische regio's waardoor kennisuitwisseling verloren ging. Juist voor de implementatie van Op Eigen Benen, die een stevig onderhoud vereist en een stabiele omgeving, is dit alles negatief van invloed geweest.

Het lijkt er dus op dat het niet kunnen aantonen van de relatie tussen de ontwikkeling van zelfredzaamheid en de toepassing van Op Eigen Benen meerdere oorzaken kan hebben. Op de werkvloer was de methode wel steeds aanwezig, bijvoorbeeld in de inzet van de begeleiders om jongeren zoveel mogelijk op eigen kracht te laten groeien, met uitsluitend ondersteuning wanneer het echt nodig was (zie de scores op Mate OEB-B).

De resultaten met betrekking tot de INVRA op zichzelf geven handvatten over hoe men in de dagelijkse praktijk het ontwikkelen van vaardigheden van jongeren kan ondersteunen. Zo kan een locatie of gezinshuis op basis van de INVRA-resultaten er bijvoorbeeld voor kiezen het komend jaar meer aandacht te schenken aan huishoudelijke vaardigheden en maatschappelijke vaardigheden (en daarbinnen aan de vaardigheden waarop de betreffende jongeren een relatief geringe ontwikkeling doormaakten) en minder tijd aan zelfzorg en gezondheid en omgaan met anderen (waarop door velen immers al een sterke ontwikkeling werd doorgemaakt). Op basis van individuele scores zijn soortgelijke keuzes mogelijk: in ondersteuningsplannen worden INVRA-categorieën en/of afzonderlijke vaardigheden benoemd die de afgelopen jaren zijn achtergebleven en waaraan de komende periode wordt

gewerkt. Daarbij wordt voor ogen gehouden dat - zoals ook in de richtlijnen van de INVRA wordt benoemd - een lage gemiddelde score op een vaardigheid drie verschillende redenen kan hebben: de persoon *kan* de vaardigheid niet uitvoeren (het is te veel gevraagd), hij *mag* de vaardigheid niet toepassen (er wordt geen gelegenheid voor gegeven) of hij *wil of durft* de vaardigheid niet toe te passen. Afhankelijk van de reden kan het antwoord zijn het opzetten van een leertraject, het creëren van gelegenheid of het opzetten van een motivatietraject.

4.2 Verder onderzoek

Het is waardevol om vast te stellen dat een methode (Op Eigen Benen), ook wanneer men ervoor heeft gewaakt dat die goed wordt toegepast, toch relatief bescheiden of zelfs geen resultaten kan opleveren in de meting van het rendement. Dat pleit voor een diepgaande reflectie op methoden en te behalen resultaten in vaardigheidstrainingen in het algemeen, vooropgesteld dat de methoden valide zijn (theoretisch gefundeerd) en goed werden toegepast. In dit verband is het ook van belang informatie te hebben over het aanwezig leervermogen van de betreffende groep, zodat een inschatting kan worden gemaakt van de ruimte voor verdere ontwikkeling en afwezigheid van ontwikkeling zo mogelijk kan worden geduid in termen van 'al aan het plafond zitten'. In het onderzoek bij 's Heeren Loo was geen informatie over het leervermogen opgenomen.

Wanneer we het rendement van de methode Op Eigen Benen scherper zouden willen vangen, dan zou een vervolgonderzoek in aanmerking komen waarin enerzijds beschikt wordt over een meer operationele beschrijving van

Op Eigen Benen en anderzijds de omgevingsfactoren in de hand gehouden kunnen worden. Het zou zich kunnen toespitsen op slechts enkele teams van begeleiders. Cliënten van deze teams - die bewust worden gestuurd en ondersteund in het volledig uitvoeren van Op Eigen Benen - zouden in de ontwikkeling van hun zelfredzaamheid kunnen worden vergeleken met cliënten van een team waarbij die sturing niet plaatsvindt. Een dergelijk onderzoek heeft dus een meer experimentele opzet, met zowel kwalitatieve als kwantitatieve data. In de analyse zou sterk kunnen worden gefocust op het individuele niveau, waardoor voor afzonderlijke cliënten voor specifieke vaardigheden wel effect gezien zou kunnen worden en niet op groepsniveau voor 'alle' vaardigheden (de generieke uitkomsten op instrument INVRA, zoals die in het onderhavige onderzoek golden).

Op deze wijze zouden we dichter op de dagelijkse praktijk zitten, waardoor we veel nauwkeuriger kunnen registreren hoe de kernelementen van Op Eigen Benen worden toegepast en met welk effect. Het is daarbij van groot belang dat de te sturen en ondersteunen teams zorgvuldig worden uitgekozen, dat wil zeggen functioneren binnen een context zonder 'ruis', zoals personeelwisselingen en reorganisaties.

Auteurs

Dr. Martin Schuurman is werkzaam als zelfstandig onderzoeker en adviseur vanuit zijn eigen bureau, *Kalliope Consult* te Nieuwegein. Website: www.kalliopeconsult.nl

Dr. Joop Hoekman is werkzaam als zelfstandig onderzoeker en adviseur vanuit zijn eigen bu-

reau, Joop Hoekman Training Advies Onderzoek te Leiden. Daarnaast is hij verbonden aan de Universiteit Leiden en de Hogeschool Leiden.

Correspondentie-adres:

kalliopeconsult@ziggo.nl

Literatuur

- Carter, E. W., Owens, L., Trainor, A. A., Sun, Y., & Swedeen, B. (2009). Self-determination skills and opportunities of adolescents with severe intellectual and developmental disabilities. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 114, 179-192.
- Cote, D., Pierce, T., Higgins, K., Miller, S., Tandy, R., & Sparks, S. (2010). Increasing Skill Performances of Problem Solving in Students with Intellectual Disabilities. *Education And Training In Autism And Developmental Disabilities*, 45(4), 512-524.
- Douma, J., Mulder, M., & Scholten, G. (2001). *INVRA-Wonen. INventarisatie Van Redzaamheids Aspecten op het gebied van wonen. Handleiding en verantwoording*. Epe: Stichting Woldyne.
- Kelly, K. L. (2013). Effects of Picture Prompts Delivered by a Video iPod on Pedestrian Navigation. *Exceptional Children*, 79(4), 459-474.
- Nota, L., Ferrari, L., Soresi, S., & Wehmeyer, M. (2007). Self-determination, social abilities and the quality of life of people with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(11), 850-865.
- Nota, L., Soresi, S., Ferrari, L., & Wehmeyer, M.L. (2011). A Multivariate Analysis of the Self-Determination of Adolescents. *Journal of Happiness Studies*, 12, 245-266.
- Lachapelle, Y., Wehmeyer, M. L., Haelewyck, M. C., Courbois, Y., Keith, K. D., Schalock, R., & Walsh, P. N. (2005). The relationship between quality of life and self-determination: an international study. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(10), 740-744.
- Palmer, S. B., Wehmeyer, M. L., Gipson, K., & Agran, M. (2004). Promoting access to the general curriculum by teaching self-determination skills. *Exceptional Children*, 70(4), 427-439.
- Rodrigues, R.J., & Cavendish, W. (2013). Differences in the Relationship Between Family Environments and Self-Determination Among Anglo, Latino, and Female Students with Disabilities. *Career Development and Transition for Exceptional Individuals*, 36(3), 152-162.
- Schuurman, M. & Hoekman, J. (2015). *Naar optimale zelfredzaamheid van kinderen en jongeren met verstandelijke beperkingen. Onderzoek naar de werking van de benadering 'Op Eigen Benen' door middel van de INVRA. Eindrapport*. Nieuwegein: Kalliope Consult. Te downloaden op: <http://kalliopeconsult.nl/Publicaties/Kwaliteit+van+leven+en+Kwaliteit+van+zorg.html>
- Schuurman, M.I.M & Nass, G. (2015). Mensen met verstandelijke beperkingen in de Wmo: verheldering van concepten en handelingsmogelijkheden. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen*, 41 (3), 244-251.
- Seo, H.J., Wehmeyer, L., Palmer, S.B., Soukup, J.H., Williams-Diehm, K., & Shogren, K. (2012). Examining Individual and Environmental Factors on Levels of Self-Determination of Students with Disabilities - The Relationship between Self-Determination and Disability Categories, Gender, and Educational Settings. *The Journal of Special Education: Theory and Practice*, 6 (2), 1-22.
- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Buchanan, C. L., & Lopez, S. J. (2006). The application of positive psychology and self-determination to research in intellectual disability: A content analysis of 30 years of literature. *Research and Practice for persons with Severe Disabilities*, 31(4), 338-345.
- Singh, N. N., Lancioni, G. E., O'Reilly, M. F., Molina, E. J., Adkins, A. D., & Oliva, D. (2003). Self-Determination During Mealtimes Through Microswitch Choice-Making by an Individual with Complex Multiple Disabilities and Profound Mental Retardation. *Journal Of Positive Behavior Interventions*, 5(4), 209-215.
- Verheijden, S. (2012). *Handboek Methodisch werken Kind & Jeugd, versie 4, 2013*. Tiel: 's Heeren Loo Kind & Jeugd.
- Wehmeyer, M. L. (2007). *Promoting self-determination in students with developmental disabilities*. New York: Guilford Press.
- Wehmeyer, M. L., & Bolding, N. (2001). Enhanced self-determination of adults with intellectual disability as an outcome of moving to community-based work or living environments. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45(5), 371-383.
- Wehmeyer, M. L., Field, S., Doren, B., Jones, B., & Mason, C. (2004). Self-determination and student involvement in standards-based reform. *Exceptional Children*, 70(4), 413-425.
- Wehmeyer, M. L., Garner, N., Yeager, D., Lawrence, M., & Davis, A. K. (2006). Infusing Self-Determination into 18-21 Services for Students with Intellectual or Developmental Disabilities: A Multi-Stage, Multiple Component Model. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 41, 3-13.

Samenvatting

In dit artikel wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de ontwikkeling van zelfredzaamheid bij jongeren met verstandelijke beperkingen, dat tussen 2011 en 2015 werd uitgevoerd onder 96 cliënten van 's Heeren Loo Zorggroep. Het longitudinale karakter en de nauwe samenwerking tussen onderzoekers en veld maakten dit onderzoek bijzonder.

De vraagstelling van het onderzoek was driedelig: hoe ontwikkelt de zelfredzaamheid van de jongeren met verstandelijke beperkingen zich in de loop der jaren; zijn er verschillen in de ontwikkeling van de zelfredzaamheid naar geslacht, leeftijd of woonsituatie; en wat is de relatie tussen de ontwikkeling van zelfredzaamheid en de toepassing van de methode 'Op Eigen Benen', die binnen 's Heeren Loo breed wordt toegepast?

Deze vragen werden beantwoord door middel van een single-group pretest-posttest design (alle deelnemers krijgen dezelfde interventie en de resultaten van voor en na de interventie worden vergeleken). Op drie momenten (t₁, t₂ en t₃) werden bij de jongeren gegevens verzameld over hun zelfredzaamheid. Tussen de meetmomenten werd een inschatting gemaakt van de mate waarin Op Eigen Benen bij iedereen werd toegepast.

Voor de meting van zelfredzaamheid gebruikten we de INVRA observatielijst.

De resultaten lieten zien dat de zelfredzaamheid van jongeren zich sterk ontwikkelde. Verder vonden we dat bij vrouwen de zelfredzaamheid op alle tijdstippen op een hoger niveau lag dan bij mannen en dat de toename bij vrouwen in de loop der jaren ook groter was. De relatie tussen Op Eigen Benen en de ontwikkeling van zelfredzaamheid kon niet worden aangetoond.

De resultaten met betrekking tot de INVRA geven handvatten over hoe men in de dagelijkse praktijk het ontwikkelen van vaardigheden van jongeren met verstandelijke beperkingen kan ondersteunen.

Summary

This article reports on a research project on the development of self-reliance in young persons with intellectual disabilities, which was conducted between 2011 and 2015 amongst 96 clients of 's Heeren Loo Care Group. Special features of the project were the longitudinal design and the cooperation between researchers and organisation. Three questions were addressed: how does the self-reliance of youngsters with intellectual disabilities develop over the years; what are the differences in this development with respect to gender, age and living conditions; and what is the relationship between this development and the support method Op Eigen Benen .

These questions have been answered by using a single-group pretest-posttest design (all participants receive the same intervention, the results before and after the intervention are compared). Level of Self-Reliance was measured with the INVRA questionnaire.

Results showed that self-reliance of youngsters strongly developed during the years. Furthermore, we found that women achieved considerably higher scores on skills than men and they also show a stronger development of skills over time. The relationship between Op Eigen Benen and the development of skills, however, could not be proven statistically.

The results with respect to INVRA give handles about how to support in daily life the development of skills of youngsters with intellectual disabilities.